

GRÓF TELEKI JÓZSEFNÉ

KIRÁLYFALVI ROTH JOHANNA.

EMLÉKBESZÉD.

Az Ág. H. Evang. Tanárok és Tanítók Orsz. Egyesületének
1913. évi május hó 14-ikén Szarvason tartott közgyűlésén

elmondotta

PAYR SÁNDOR

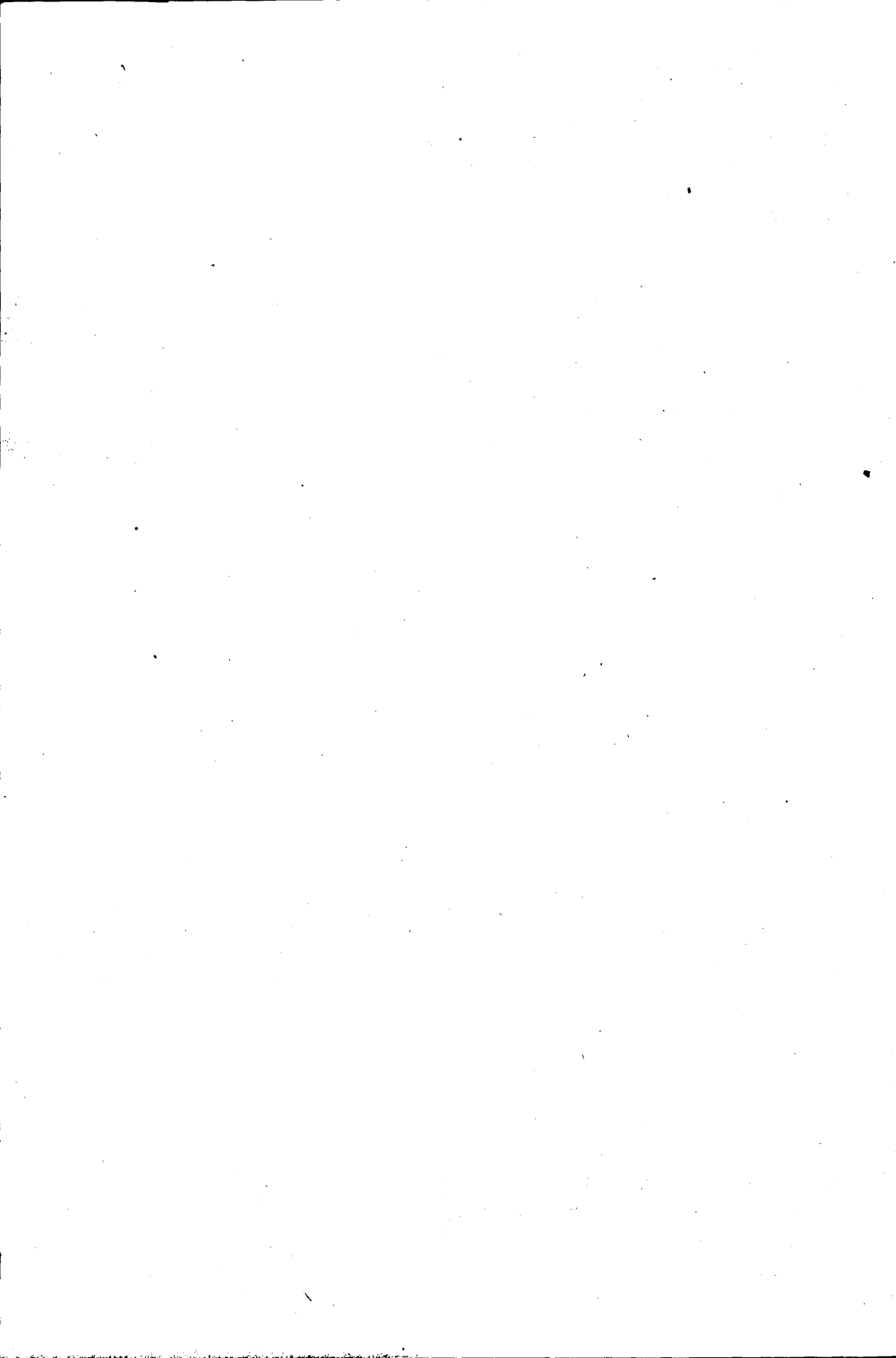
soproni theologiai akadémiai tanár.

EPERJES

KÓSCH ÁRPÁD KÖNYVNYOMTATÓ-MŰINTÉZETE.

1914. 4148.

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Egy áldottlelkű nagyasszonynak nemes alakját kísérem meg vissza-idézni, a kinek nevét immár száz év óta emlegeti tanulóifjúságunk hálával s a kinek gazdag alapítványában az indító okot és nemes czélt elsősorban nekünk, evangélikus tanároknak és tanítóknak kell méltányolnunk.

Szembetünő jelenség az hazánk történetében, hogy a magyar nők legjobbjai a reformációért kezdettől fogva mily erős hévvel lelkesedtek. Mint egykor a Megváltó mellett Jeruzsálem leányait, úgy találjuk első hit-hőseink körül is a művelt magyar nőket, kik bátor hitvallásukkal sokszor férjeiket is megszégyenítették. Mint egykor a pogány Libanius Chrysostomus anyjára, reájok is csodálkozva mutattak: „Nézzétek, mily asszonyaik vannak!” Ösztönszerűleg megérezték ugyanis, hogy a reformáció általános vallási és kulturális jelentőségén kívül az ő sajátlagos ügyükben, a nőkérdésben is a szabadságnak és haladásnak új korszakát jelenti. S ezért jótéményeikkel, alapítványaikkal csak hálájukat igyekeztek iránta leróni.

A középkorban szolgálai, alárendelt volt a nő helyzete. Az egyház aszkézise megveté a házasságot. Még a világi tudós is rangján alulnak tartá s csak emelkedésének akadályát látta benne. Mily bántó alárendeltség az, midőn Abaelard, gyermeke anyjának végre felajánlja a házasságot, de Helois nem fogadja el. Franciaország legfényesebb csillagát, úgymond, nem akarja elhomályosítani. Női tisztességénél többre becsüli csábítójának dicsőségét.

A renaissance korában már volt a nőnek szabadsága, sőt a kellőnél több is. A híres, tudós és férfias asszony volt e kornak ideálja, a ki latinul szónokolt, de el nem pirult. Műveltsége erkölcsiségének rovására esett. Szabadsága féktelenség volt, mert hiányzott erkölcsi tartalma.

Az ily híres asszony azonban, ki éppen az igaz nőiességet tagadta meg magában, a szemérmes magyar nő példaképe nem lehetett. A középkor szolgálása és a renaissance féktelensége után tehát a reformációtól várta a magyar nő is erkölcsi megújulását, női jogaiba és méltóságába való visszahelyezését. És ebben nem is csalódott.

A debreczeni zsinatnak Meliusz elnöklete alatt külön cikkelyben kellett eldöntenie még azt is, hogy van-e a nőnek lelke?¹ A középkor, tudniillik, ezt is kétségbe vonta. A reformáció törölte el a coelibatust s a papi családdal, az ároni házzal egy igen fontos tényezőt vitt bele a művelődés történetébe. A szelíd papnék nemesítőleg hatottak a durva pórnép erkölcsére.

Dévai Mátyás még tovább ment. Őt már bécsi fogságában Fáber püspök azért is felelősségre vonta, hogy nőknek is megengedi a tanítást és a szentségek kiszolgáltatását. És később is egyházalkotmányunkban az özvegy és vegyes-házasságban élő nők szavazati jogot nyertek.

De nemcsak szabadságot, hanem, hogy ezzel élni tudjon, elsősorban műveltséget adott a reformáció a nőknek is. Honter János, Patay István, Szenczi Molnár és Szőnyi Nagy István lelkes apostolai voltak a nőnevelésnek. Mikes Kelemen már csak öutánok inti a nőket: „Akármely szép legyen a gyémánt, de ha rútul van metszve, nem becsülik.”

Teleki-Roth Johanna korában is fejlődésben volt nőnevelésünk. Hellenbach báróné 1764-ben írja, hogy udvari papja a ker. tudományt oly methodussal tanítja, a mely asszonyi személyekkel hazánkban nem praktikáltatik.² Besztercebányán és Kassán a Podmaniczky, Prónay és Radvánszky hölgyek Rózsarend nevű egyletet alapítanak, mely felolvasásaival a női önképzést és jótékonytságot szolgálja. Ugyanők nyitnak leányiskolát is. Eperjesen Sennovitz Mátyás felsőbb leányiskolája oly híres, hogy Kazinczy is megemlékszik róla. Pesti egyházunk is 1817., a jubiláris évre leányiskolát épített, melyben először követték nálunk Pestalozzit. És a nőegyletek humánus és kulturális munkáját Hermina és Mária Dorottya nádorasszonyokkal protestáns nők kezdeményezték.

A protestantizmusnak ez a tette, művelődésre készlető szelleme hagyományos volt a nők körében már a XVI. század óta. Pemflinger Katától, Révay Ferencznétől és Nádasdy Tamásnétól kezdve Zrinyi Kata, Czobor Erzsébet, Lórántfy Zsuzsánna, Petrőczy K. Szidónia, Bethlen Kata, Radvánszky Teréz, Dukai Takács Judit és a művelt protestáns nők hosszú sora valósággal világító fáklyák a magyar művelődés történetében, a kik nélkül vajmi kietlen és sötét volna ez a mező.

Mind e nemes magyar nők felismerték, hogy mily erkölcsi tökét, a haladásnak mily hatalmas elvét rejti magában a protestantizmus; nem feledték, hogy mit tett különösen az ő nemükért: azért szegődtek hozzá oly bátor lélekkel és hűséggel. Áldozatkész szeretetükkel és jótéteményeikkel pedig csak hálás tanítványai kívántak maradni Luthernek, Kálvinnak.

Az említett díszes sorozatba illő kiváló magyar nőt ünneplünk ma is, a ki a protestantizmus szellemi értékét megérteni és méltányolni tudta s a ki háláját is példásan, szinte fejedelmi módon bizonyítja be egyházunk és iskoláink iránt.

¹ Kiss Áron: A ref. zsinatok a XVI. sz., 519. és 557. l. Révész I.: Dévai B. M. 95. és 98. l.

² Baros Gy.: Kazinczy F. és Radvánszky Teréz, 8., 17. és 44. l.

Királyfalvi Roth Johanna nem tartozott a renaissance híres asszonyai közé. Költői műveket, emlékiratokat nem hagyott. Sajnos, már leveleinek sem lehetett nyomára akadni. De író és költő volt a férje, a ki éppen egyik költeményében állított neki szép emléket. Így a férj nyilatkozata, néhány sor a családi és egyházi krónikákból, a tartalmas, sokatmondó végrendelet és a beszélő kövek, a maradandó alkotások, ím ezek a források, melyek a nemes nagyasszonynak szűkszavú, de mégis szép és vonzó jellemvonását megőrizték.

Nógrádmegyében a kiesfekvésű Szirákon született 1741. január 1-jén. A családi kastély nagytermében ott függött dédapjának, Roth Jánosnak arczképe, a ki mint Karaffa egyik kiszemelt áldozata Eperjesen, csak az utolsó perczen tízezer talléron válthatta meg életét. De már őt is majd halálra kínozták s 1687. őszén mint országgyűlési követ nemcsak emlékiratát nyújtotta be, hanem beforradt sebeit is megmutatta I. Lipótnak és az ország rendeknek.¹ A fejledező leánygyermeket Mária Terézia korában tehát egy hitvalló ősnak emléke inté hithűségre.

Édesatyja, Roth Tamás, a hitvalló unokája, puritán magyar nemes, a ki tanulmányait a jeni egyetemen (1728.) fejezte be. Gazdagságáról és műizléséről tanúskodik az új otthon, az angolkerttel övezett sziráki szép kastély, melynek ő volt az építője. Nagynénje, Roth Éva Prónay Gábornak volt hitvese, a ki szép vallásos jelszóval örökítette meg nevét az acsai kastély homlokzatán: „Spe iacta in Servatore suo, peste, bello non terrii.”²

Édesanyja, Wathay Borbála, a vallásos lelkű, magyar nemesasszonyok példaképe. Leghívebben jellemezte őt saját leánya a sírkövére 1784-ben vésett emlékverssel:

Jó magyar asszony volt s más népektől nem kért
Kölcsön czifra vétket ős jó erkölcsinkért.³

II. József germanizáló törekvéseinek és az előkelők francia szellemű nevelésének ama korában sokat mondanak ezek a szavak. Bizonyoságot tesznek Roth Johannának is hazafias, erős magyar érzelméről.

A családban már volt egy Prónay, a későbbi bárók törzsatyja. Roth Tamás tehát méltán várhatott előkelő kérőt is a házhoz. Az egyetlen, gazdag, szép és művelt leány sűrűen is osztogatott kosarat hozzá lelkileg nem méltó ifjaknak. Az apát már azzal bosszanták barátai, hogy a leánya grótot vár. Ily nagyravágyás azonban távol volt úgy a szülők, mint leányuk lelkétől.

Időközben mégis a Ráday grófok családjában Péczelen finom női kezek fonták azt a rózsalánczot, melylyel Roth Johannát Teleki József grófhoz, a nagy Telekiek egyik méltó őséhez kötözték. A vőlegény anyja Ráday Eszter volt, Ráday Pálnak leánya és Gedeonnak húga. Így a Rádayak révén közeledtek a Telekiek Rothékhoz.⁴

¹ Zsilinszky: Vallásügyi tárgy, III., 543. Mayer E.: Az eperjesi vértanúk, 41. Kadlecsik: Karaffa, 81. Nagy Iván: Magy. csal., IX., 779. l.

² Haberern J. B.: Prónay G. emléke, 4. l.

³ Dr. Moravcsik Gyuláné: Gróf Teleki-Roth Johanna, 26. l.

⁴ Az egybekelés alkalmára írt füzet: Teleki J. gróf és Roth Joh. párosodásának megtiszteltetése, Nagyszében, 1762.

A menyasszony szülei – családi feljegyzések szerint – aggodalommal fogadták a grófi kérését. Attól féltek, hogy a főrangú kálvinista család keveselni fogja az ő egyszerűbb lutheránus házukat. De Johanna leányuk feltétlenül bízott az ifjú Telekinek fennkölt, nemes lelkében. Szerelmével meggyőzte szüleit. Később is, miként anyjának megígérte, ajkát soha panaszra nem nyitotta. Sőt ha lett volna is valami félreértés Rothék és Teleki között, mint okos és szerető hitves, ő maga mentegette férjét, azt mondván: „Nagy és fontos elfoglaltságai vannak, melyek nem engednek időt az atyafiságos relációk ápolására”.¹

Roth Johanna választása egyébként hozzá teljesen méltó férfiúra esett. Teleki József egyike volt ama kor legnagyobb magyarjainak. Bod Péter tanítványa, ki a külföldi egyetemeket s a tudós Cornides társaságában Olaszországot is bejárta. Nagyértékű könyvtárt gyűjt, II. József őt, a protestánt a pécsi tankerületbe főigazgatónak nevezi ki. Majd főispán, titkos tanácsos és koronaőr lesz egymásután. A korszakos 1790/91. országgyűlésnek egyik vezérszónoka, mint főgondnok, a budai zsinatnak elnöke. Az evangélikusok is magasztalják, Kis János püspökünk ódát ír hozzá.

Kiváló író és költő is egyszersmind. Még Leydenben és Párisban adta ki francia nyelven „Az erős lelkek gyengesége” című apologiáját, melylyel a racionalismus korában a vallást védi ostromlói ellen. Verseket írt a Magyar Hirmondóba és Orpheusba. Ritka szépségű elegiával gyászolta Eszter hűgának halálát, „Az atyafiúi barátság oszlopá”-val (Kolozsvár, 1799.), melyben szép emléket emelt feleségének is.²

A gyász és az élet egyéb csalódásai miatt elkeseredett és már szinte hitét veszített férfiú előtt nevének nyájas alakja jelenik meg s róla mondja költeményében:

Midőn eddig írnám, életem jó párja
Rám néz s könnyes szeme szívem általfárja.
Előmbé állítja a négy gyermekemet
S tilt, hogy ne folytassam vétkes kérésemet.
A kised csecsemőt hozza az ölében
S kedvezek magamnak, kér annak nevében . . .
Látom, elkapott volt szörnyű nagy bánatom,
Én por, hamu, féreg; hogy zúgolódhatom?
Illik-e perlenem a Mindenhatóval,
A ki, ha sújtol is, biztat örök jóval.

Íme Roth Johanna, a ki sohasem vágyott babérokra, így került bele mégis irodalomtörténetünkbe. Ő lett a költőnek, a nagy Telekiek atyjának vigasztaló, megmentő anyyala. Már e költemény maga is szép bizonyága egymást megértő, boldog családi életüknek. S a nő is végrendeletében azért ad hálát Istennek, hogy őt jó férjjel s attól származott hasonló gyermekekkel és unokákkal áldotta meg.

Telekinére Mártha nehéz szolgálata várt a családi körben, de Mária dolgát sem hanyagolta el. Míg férje sokat utazik, irodalomra, művészetekre

¹ Vay Sándor művei, IX. kötet, 91. lap

² Szinyei: Magyar írók, XIII., 1408. Györy Vilmos: Koszorú, 11. l.

áldoz s a közpálya költségeit viseli: addig a serény nő otthon kormányozza a házat, vezeti gazdaságát, terheket törleszt, épít, gyűjt, szerez, erős kézzel és honleányi hűséggel tartja meg az ősi vagyont.

De az anyagiak mellett a szellemiekből is művelt magyar nőhöz méltóan veszi ki részét. Ő neveli kicsinyeit nagy gonddal az Úrnak félelmében és jó erkölcsökben. Magáévá teszi az eklésia gondját és nem zárkózik el a főúri világ társasélete elől sem. Pesten a Szerviták-terén palotát épít, a telet itt töltik. A pesti Deák-téri templom felépítésében együtt fáradozik gróf Belezsnayné báró Podmaniczky Annával, ki a Ferencziek-terén elsőben gyűjté össze szalonjában a magyar írókat s egyszersmind a szervezkedő evang. hitrokonokat is.¹ Roth Johanna menyje volt gróf Teleki Lászlóné, a kinek második ily főúri szalonja volt a fővárosban. S a mi nagyasszonyunk hazafisága és műveltsége, férjének írói hírneve, fiainak áldozatkészsége is méltán felbátorít arra, hogy az ő palotájukban is a magyar kulturának hasonló otthonát lássuk.

De nem a nagyvilág, hanem a nyájas családi kör volt a kies hely, hol Telekiné magát igazán boldognak érezte. Mint férjének költeménye is megörökíté, vidám gyermeksereg vette körül a jó családanyát. De korán is látogatta a temetőkeret. Öt gyermeke közül István fiát 17-éves korában veszíté el. Johanna leánya báró Prónay Sándor egyetemes felügyelőnknek lett hitvese,² de korán elhunyt magtalanul. Csak két fia, László és József élte túl. Általuk Roth Johanna lett törzsanyja a nagy Telekieknek. László fia igazi büszkesége a magyar irodalomnak, az ő pesti háza igazi központja a magyar íróknak. József fia is főkormányiszéki tanácsos, tudós és nagy emberbarát. Unokái közül József, a Hunyadyak korának történetírója, az Akadémia elnöke és nagy jóltevője. Teleki László pedig a nagyesszű és rendíthetlen jellemű politikus, a kinek tragikus halála az egész országot megrendítette.

Mind e Telekiek nagy tiszteletben tartották Roth Johanna emlékét, az ő szellemét örökölték s megpihenni oda vágyódtak vissza édesanyjuk mellé a sziráki csendes sírboltba. E ragaszkodást a jó családanya meg is érdemelte. Nemcsak anyagi javak bőségét, hanem a szív és lélek kincseit, a szeretetnek és édesanyjai áldásnak soha el nem muló örökségét hagyta reájuk. Kitérnek ez fiaihoz intézett búcsúszavaiból: „Nekiek és minden időben leendő maradékaiknak hagyom veszélyt nem ismerő örökségül az igaz, örök élő Istennek fiúi és leányi félelmét. Tartsák meg az általuk megismert igaz keresztyén vallást; azt, mint minden világi romlottság ellen egyedül való fegyvert a maguk maradékainak ártatlan szivekbe csepegtessék. Egymást szeressék igazán, legyenek alázatosak, szorgalmatosak és adakozók. Én őket a halál küszöbéről jó házastársaikkal, kedves menyjeimmel és szép unokáimmal együvé ölelvén s azon szívhez, mely irántuk való igaz szeretettel lángolt és a mely alatt életet vettek, szorítván, reájuk és maradékaikra anyai áldásomat adom.“ Az ilyen áldás nem maradhatott fogamat nélkül.

¹ Doleschall E. S.: A pesti ev. egyh. tört., 16. és 162. l.

² Nagy Iván, i. m. XI., 92.

A szeretetnek és mély vallásos érzelemnek e szent lángja, melyet a családi tűzhelyen ápolt, azután szélesebb körben is áldólag árasztá ki sugarait. Mint az evangélikus hitvallónak dédunokája, elsőben is egyházának ügyét zárta szívébe. Mély kedélyű, vallásos lelkű nő volt, ki a racionalizmus korában is megőrzé szilárd evangéliomi hitét. Ő, a ki a női erények példaképe s a ki oly sok jót tett embertársaival, Teremtőjével szemben mégis gyarló, bűnös halandónak vallja magát és „Jézus Krisztus egyszeri elégtételének véghetetlen érdemébe csalahatlan hittel helyezi bizodalját”. Minden földi áldásért és örömért Istennek ad hálát s erős reménységgel várja síron túl az örökkévaló élet boldogságát.

Ily buzgó, vallásos lélekkel veszi gondjaiba szülőhelyének egyházát. Szirákon 1788-ban nagy áldozattal (35,000 frt) művészi becsú, szép templomot épít, mely azon a vidéken ritkítja párját, egyéb egyházi épületeket is emel és szép adományokkal gazdagítja úgy a sziráki, mint a garamszegi gyülekezetet. De édesanyai gondos szemekkel ő messzebbre is tekint. Meleg érdeklődéssel fordul fővárosunknak csak nemrégiben keletkezett új egyháza felé is. A hol neki oly fényes palotája volt, azt akarta, hogy ott méltó háza legyen Istennek is. Húsz éven át (1792-től 1811-ig), míg csak a Deák-téri díszes templom felépült, évenként ezreket áldoz e célra.¹ Az építéshez kirendeli szolgálait és fogatait is. A felavatási ünnepen hálás örömmel ő és veje, báró Prónay Sándor vendégeli meg az összegyűlt nagy vendégsereget s végrendeletében is bőkezűen emlékezett meg a budapesti egyházzól. Már ekkor felismerte fővárosi egyházunknak központi jelentőségét.

De van ennél még messzebb kiható, egyetemes érvényű alkotása is, mely országos tanári egyesületünk céljaihoz is legközelebb áll és közvetlen oka volt mai ünneplésünknek. Roth Johanna még Mária Terézia korának volt gyermeke. Láta a vészes aknamunkát, melylyel a protestantizmust sorvadásra és végenyészetre akarták juttatni. Sok volt a mi veszteségünk akkor is. Még az oly nevek közt is, mint Zay és Teleki, akadt ki elpártolt. Ezért a nagy lélek édesanyai éles szemével meglátta, hogy a számban való megfogyatkozást szellemi erővel, életképes protestáns intelligencia nevelésével kell kipótolni. Eleven oszlopokkal akarta az egyház roskadozó épületét megtámogatni, miként végrendeletében is oly szépen mondja: „Az Istenfélő, tudós emberék az élő Istennek eleven templomai, melyek által Isten ő szent felségének dicsősége terjed s az Isten házának jussai megoltalmaztatnak“.

Ő volt az, ki az iskolák jelentőségét az egyház életében, melyet újabb időben, sajnos, oly sokszor lekicsinyelnek, felismerte és méltányolta. Száz-ezer forintos iskolai alapítványával éppen egyházát, a protestantizmust akarta megerősíteni; jellemes, tudós férfiakat akart nevelni, a kik Isten házának, az egyháznak jogait megoltalmazzák.

Ezt a célt vallja magáénak evangélikus tanár- és tanítóegyesületünk is,

¹ A természetben szolgáltatott adományon kívül, a mi szintén igen sokra ment, több mint 15,000 frtot áldozott e célra. Doleschall, i. m. 28., 32., 42. és 48. l.

midőn egyház és iskola között a szoros kapcsolatot keresi és erősíti. Ez a nemes intenció hívott bennünket a százados évfordulón ünneplésre, ez a közös cél az, mely Roth Johanna nevét emlékkönyveinkben megörökíti.

Magasabb szempontra mutat jótéteményében már az is, hogy ezzel nem partikuláris, hanem igazi egyetemes evangélikus célt akart szolgálni. Nem valamely kerülethez, nem is egy-két iskolához kötötte alapítványát, hanem a magyarhoni összes evangélikus közép- és főiskolákat részesítette benné. Nemes szándékát helyesen értette meg egyetemes egyházunk is, midőn a Teleki-Roth-ösztöndíjat nemcsak a száz év előtt fennállott, hanem az összes, azóta keletkezett új iskoláinkra is kiterjeszti.

S a nemes női lélek nemcsak anyagi segílyt akart adni, hanem lelki közösségbe is kívánt lépni az ifjúsággal, mint édesanya a fiaival; részeseivé akarta őket tenni annak a vallásos, hazafias és humánus szellemnek, mely őt egész életében vezérelte. Erre nézve mondja végrendeletében: „Ezen stipendiatások neveztessenek Roth Johanna, Teleki grófné beneficiatusainak, a kik általam intetnek, hogy igaz és jó keresztyének, Istenüket, vallásukat, királyukat, hazájukat igazán tisztelők, felebarátjukat, sőt ellenségeiket is szívből szeretők, maguk boldogságára és mások példájára jó erkölcsűek legyenek.“

Még csak egy jellemvonást e nemes, nagy lélek életéből. Ő, a kit nagy gondok terheltek, a kit nagy eszmék, nagy tervek foglalkoztattak, a kicsinyekről, a legutolsókról sem feledkezett meg. Végrendeletében fiai, a grófok és egyéb örökösök után családi nevén nevez meg két nyomorék gyermeket, kiket eddig is házában ápolt s továbbra sem enged elveszni. „Egy néma siket leányt, Cselovszky Annát és egy Huszár Marczy nevű vak gyermeket, tartottam eddig Isten nevében; a mely fiamnak jut sziráki jószágom, legyen a nyomorultak iránt hasonló jótéteménynyel.“ Íme a jó pásztor, a ki ismeri, nevén nevezi és vállára veszi az ő legkisebb juhocskáját is. Vakok, siketnémák gondozása, új dolog volt ez akkor még hazánkban! Franckenak, Pestalozzinak, magának Krisztusnak igaz lelke szól Roth Johannának e szavából. Ily, látszólag kicsinyes dolgokból tűnik ki az igazán nagy lélek.

Íme tehát nemcsak százezer forintos nagy alapítványával, hanem igaz emberbaráti szeretetével, fennkölt, hazafias lelkületével, őseitől öröklött evangéliumi hitbuzgóságával és a magyar nők minden szép erényével kiérdemelte, hogy most halálának és alapítványának századik évfordulója alkalmával a legőszintébb hálával és kegyelettel emlékezzünk meg nevéről. Száz év alatt annyi evangélikus iskolában bizonyára száz meg száz szegény ifjúnak enyhítette anyagi gondjait s egyéb fontos tényezők mellett ez az alapítvány is nevezetes előmozdítója volt protestáns tanügyünknek.

De necsak anyagi oldalát nézzük e jótéteménynek, hanem a lelkületet, az édesanyai szeretetet, a melyből fakadt, a nemes célt, melyet az alapító ifjúságunk elé tűzött, a szellemet, mely által stipendiatusaival örök lelki rokonságban maradni s az iskolát is az egyházzal egybeforrasztani akarta; akkor e nagy nőnek nemes tette százszoros értékkel öregbedik.

Azért tehát necsak tanulóifjaink, hanem mi tanárok és tanítók is, mint a Roth Johanna által oly nagyrabecsült szellemi kincsek sáfárai,

e százados évfordulón legalább lélekben zarándokoljunk el a csendes sziráki sírbolthoz, a hol nagyasszonyunk a nagy Telekiekkel együtt aluszsza csendes síri álmát és mondjunk áldást hálás kegyelettel nevére, áldást kihült poraira; és tegyünk szent fogadalmat, hogy a magyar kulturának és evangélikus hitünknek ama szent eszményeihez, melyek az ő nagy lelkét betöltötték, mi is örökké hívek maradunk, azokért élni, halni meg nem szűnünk.

Örök emlékezetben legyen az igaz! Az igaznak emlékezete áldott.

